

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HİLAL-İAHMER
CEMİYETİ'NİN ANADOLU VE YUNANİSTAN'DAKİ
TÜRK VE YUNAN ESİRLERİNE YAPTIĞI
YARDIMLAR**

Erol KAYA

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'da savaşıyan Yunan ve Türk birliklerinin eline karşılıklı savaş esirleri düşmüştü. Hem Anadolu'daki Yunan esirlerine hem de Yunanistan'daki Türk esirlerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından değişik şekillerde yardımlar yapılmıştı. Bu yardımlar özellikle Yunanistan'da bulunan Türk esirlerinin durumlarının iyileştirilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Hilal-i Ahmer, Türk Esirleri, Yunanistan'daki Türkler.

**THE HELPS WHICH WERE MADE BY THE RED
CRESCENT IN ANATOLIA AND GREECE TO THE TURKS
AND GREEK PRISONERS IN THE PERIOD OF THE
NATIONAL STRUGGLE**

ABSTRACT

It became mutually the prisoners of war to the Grek and Turkish unions fighting in Anatolia during the First World War. It was helped in the different was both The Grek prisoners in Anatolia and The Turkish prisoners in Greece by The Red Crescent. These helpings were rather important from the point of view of improvement of the positions of The Turkish prisoners in Grece especially.

Key Words: Red Crescent, Turkish Prisoners, Turks in Greece.

Giriş

Milli Mücadele tarihi içerisinde dönüm noktası olan olaylardan bir tanesi de, Paris Barış konferansı neticesinde İzmir'in Yunan işgaline bırakılmasıdır. Yunan Başbakanı Venizelos'un büyük gayretleriyle bu kararın çıkmasını sağlayan Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e asker çıkarmaya başladılar. Mondros mütarekesi'nden itibaren, Anadolu'nun işgaline karşı yer yer ortaya çıkan direniş hareketleri, İzmir'in işgalinden itibaren daha planlı ve daha aktif bir şekilde görülmeye başlamıştır. Bu direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ile birlikte de liderini bulmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

Milli Mücadele döneminde, Anadolu'daki asıl askeri mücadele, Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı olmuştur. Türk birlikleri ile Yunanlılar arasında yapılan savaşlarda, her iki tarafında eline esirler geçmiştir. Esir alma sistemi, her iki taraf için farklı şekilde gerçekleşmiştir. Türk tarafının eline düşen Yunan esirleri, savaş meydanlarında ele geçenlerden ibaretken, Yunan tarafının eline düşen esirler ise, sadece savaş meydanlarında ele geçen esirlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda savaş bölgeleri dışında tutuklanan ve bizzat savaşa katılmamış sivillerden de oluşmakta idi. Türklerin elinde bulunan Yunan esirler, Anadolu'nun değişik bölgelerinde kurulan kamplarda tutulurken, Yunanlıların elinde bulunan Türk esirler ise Yunanistan'a götürülerek burada oluşturulan kamplarda tutulmuşlardır.

Gerek Anadolu'daki Yunan esirlerine ve gerekse Yunanistan'daki Türk esirlerine yardımlarda bulunan teşkilatların başında, Hilal-i Ahmer Cemiyeti gelmektedir. Bu Cemiyet, özellikle Yunanistan'daki Türk esirlerinin durumlarının iyileştirilmesi için gerek yardımların yapılması için büyük gayretler göstermiştir. Yapılan bu çalışmalar neticesindedir ki Yunanistan'daki Türk esirlerin hayatta kalmaları sağlanabilmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti, sadece Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan esirlerle ilgilenmemiş aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı dönemi boyunca da, Osmanlı Devleti'nin esirler ile ilgili karşılaştığı meselelerin çözümünde büyük gayretler göstermiştir.

Batı Anadolu'nun Yunan İşgaline Girmesi

Osmanlı idari yapısında, Batı Anadolu'nun önemli bir kısmını Aydın Vilâyeti oluşturmaktaydı. Aydın vilâyetinin merkezi ise İzmir'di. Aydın vilâyetine, Aydın livası ile birlikte, Manisa ve Denizli livaları bağlı idi. Böylece Aydın vilâyeti, bugünkü İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli illerini kapsamaktaydı¹. Aydın vilâyeti toplam 36 kaza, 55 nahiye ve 2581 köyü bünyesinde barındırıyordu².

Birinci Dünya Savaşı'ndan en az etkilenen illerimizin başında gelen İzmir'in talihi, savaşın bitiminden sonra olumsuz bir şekilde değişmeye başladı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyen İtilaf Devletleri, Yunanistan'a –Megalo İdea içerisinde yer alan- İzmir'in işgali için gerekli izni vermişlerdi.

İzmir'e Yunan birliklerinin çıkmasına karar verilmesi, Yunan Başbakanı Venizelos'un, Paris Barış konferansı'na 30 Aralık 1918

¹ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ankara 1997, s. 21.

² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2003, s. 212-213.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

tarihi ile verdiği ve başarı ile savunduğu isteklerinin bir sonucu idi. Venizelos'un tezine göre; Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz nehirleriyle, Bakırçayı'nı, Gönen Çayını ve Manyas Gölü'ne akan Koraçay'ın ve güneyde Akdeniz'e dökülen Dalaman Çayı'nın suladığı en verimli topraklar ve bunların deniz zenginlikleriyle dolu kıyıları Türkiye'den koparılacaktı.

Venizelos'un muhtırasında yalnız Yunanistan'ın istekleri savunulmakla yetinilmiyordu. O, barıştan sonra Anadolu'da Türk Devleti'nin mümkün olduğu kadar küçük ve zayıf olması, bunun doğusunda büyük bir Ermenistan'ın kurulması için de Paris Barış Konferansı'nda kendi milli emellerine çalışan Ermeni heyetini destekliyordu³.

İzmir'de işgal 15 Mayıs 1919 tarihinde, Yunan askerlerinin sabah saat sekizde karaya çıkmaları ile başladı⁴. Rumların "zito" çığıllıkları altında Punta iskelesindeki Avcılar Kulübü önüne yapılmaya başlanan çıkarma iki saat içinde tamamlanmıştı. İzmir Metropoliti Hrisostomos'un bizzat kutsadığı üç alay kendilerine gösterilen mevkiileri işgal etmek amacıyla harekete geçmişlerdi. Görev yeri olan Karantina'yı işgal için yerli Rumlarla birlikte sahil yolunu izleyerek saat 11.00 de Hükümet Konağı önüne gelen Efzon Alayı'na, aralarında Hasan Tahsin'in de bulunduğu bir grup Türk tarafından ateş açılmıştı. Açılan ateşle panikleyen ve kayıp veren Yunan askerleri kısa zamanda toparlanarak ateşe karşılık vermişlerdi. Kolordu Binası ve Vilâyet Konağı ile, sivillerin kümелendiği Kemeraltı Caddesi girişi ve civarındaki kahve ve oteller yaklaşık bir saat ateş altında tutulmuşlardı. Ateş altında tutulan yerlerden birisi de, 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, 56. Tümen Kumandanı Hürrem, Askerlik Dairesi Başkanı Süleyman Fethi beylerin aralarında olduğu Sarıkışla idi. Yunan askerleri tarafından hakaretlerle ve onur kırıcı davranışlarla teslim alınan kolordu mensupları ve vilâyet personeli, binlerce kızgın Rumun arasından yürütülmüş ve "zito Venizelos" diye bağırmağa zorlanmışlardı. Bağırmayanlar arasında bulunan Askerlik Dairesi Başkanı Süleyman Fethi Bey, süngü darbeleriyle yaralanmış ve ertesi gün vefat etmişti. Kafile, sahil yolundan yürütülerek, Çıkarmanın yapıldığı Avcılar Kulübü önüne demirlemiş bulunan Patris Vapuru'na hapsedilmişlerdi⁵.

Yunanlılar, İzmir'den sonra 16 Mayıs'ta Urla'yı, 17 Mayıs'ta Çeşme'yi, 20 Mayıs'ta Torbalı'yı, 22 Mayıs'ta menemen'i, 25

³ *Türk İstiklal Harbi*, C. I, Batı Cephesi, K. I, Ankara 1994, s. 3-4.

⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 32.

⁵ İşgal öncesi gelişmeler ve işgal günü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

Mayıs'ta Manisa, Bayındır ve Selçuk²u, 28 Mayıs'ta Tire'yi, 29 Mayıs'ta Turgutlu ve Ayvalık'ı, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5 Haziran'da Akhisar'ı, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal ettiler. İşgali müteakip, Yunan kuvvetleri, belki de emsaline az rastlanır bir vahşetle işgal bölgelerinde bulunan Müslüman Türk halkına karşı saldırılara başladılar. Bu saldırıların şiddetinin tarihte az görülür bir şekilde olmasının arkasında yatan ana sebep, Yunan Megalo İdeası'nı gerçekleştirebilmek için bölge halkını mümkün olduğunca fazla sayıda ve bir an önce Aydın vilâyetinden çıkarmaktı.

Türk ahaliye karşı Yunanlı/Rumların eylemleri belli bir modelde idi ve bu model pek değişmiyordu. Önce, Osmanlı polisiyle askerlerinin, sivil Müslümanların silahları alınıyordu. Sonra silahlar yerli Rumlara dağıtılıyordu. Arkasından, Osmanlı hükümetinin memurlarıyla Müslüman dini liderler hapsediliyor veya sürülüyordu. Bunları izleyerek talan etmeler, cinayetler, ırza geçmeler, bazen hemen, bazen kısa bir süre geçince başlıyordu. Türklerin evleri, hükümet binaları yakılıp yıkılıyordu. Müslümanların dini yapıları ve kurumları, Müslüman kimliğinin en güçlü simgeleri, zorbalıkla tahkir edici kullanımlara uğruyordu. Örneğin Yunan ordusu Manisa'ya girdikten sonra şehrin bütün camilerini, tekkelerini, medreselerini ve Müslüman mezarlığını kirletmişlerdi⁶.

Yunanlılar tarafından Batı Anadolu halkına yapılan zulümler, Osmanlı belgelerinde geniş olarak yer buluyordu. Yunan işgal kuvvetlerinin, Nazilli'nin işgali süresince ve tahliyesi esnasında Müslümanlara karşı uyguladıkları zulmün daha vahşisini Aydın'ın tahliyesi sırasında yapmışlardı. Nazilli tahliye edilirken iki yüz kırk civarında Müslümanı şehit etmişler, Aydın'ın tahliyesinde ise İslâm mahallelerini tamamen yakarak binlerce Müslümanı katletmişlerdi. Sadece can kaybı değil, milyonlarca liralık malın yok edilmesine sebep olmuşlar, yanlarında götürdükleri mutasarrıf, hakim ve diğer üst makam memurlardan ise haber alınmamıştı⁷.

Yunanlılar adeta Batı Anadolu'da taş üstünde taş bırakmamacasına saldırıyorlardı. Bu saldırılarda sadece can kaybı olmuyor, aynı zamanda Yunanlılar bölgenin ekonomik değerlerini de yok ediyorlardı. Nitekim Ayasuluk-Aydın-Nazilli ve Kuşadası-Aydın arasındaki bölgede yaptıkları katliam ve yağmalar bunun en açık göstergesiydi. Menderes nehrinin kuzeyinde altmış köyü yakarak Müslümanları katletmişler, eşya, para ve hayvanlarını yağmalayarak bahçe ve vakfiyeleri tamamen tahrip etmişlerdi. Yağmalanan malların

⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün* (Çev: Bilge Umar), İstanbul 1998, s. 302-303.

⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Ankara 1996, s. 42.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

ve sayısı elli-altmış bini bulan hayvanlar İzmir'e gönderilmiş, Aydın kasabasında İtalyan komutanların gözleri önünde kızlar vahşice öldürülmüştü. Vaktiyle kasabadan çıkamayan sakat, ihtiyar ve çocuklar katliamdan kurtulamamışlardı. Ayasuluk-Aydın-Nazilli arasında bulunan otuz altı köy ve iki kasaba yakılmış mevcut nüfus katledilmişti. Bu kişilerin eşya ve hayvanları çalınmış, kaçabilenler Umurlu'da toplanarak Yunanlılara karşı direnip onlara kayıp verdirmişlerdi. Elli bine yakın mülteci sefil ve perişan bir halde devletin yardım elini uzatmasını beklemekteydi⁸.

Bu derece vahşice saldırılara maruz kalan Batı Anadolu halkı, düşman eline geçmemek için, işgale uğrayan yerlerden, henüz işgale uğramamış yerlere doğru göç ediyorlardı. Osmanlı resmi belgelerinde "mülteciler" olarak adlandırılan bu insanların toplam sayısı bir buçuk milyondan fazla idi⁹. Yunanlılar önünden kaçamayan ahali için ise iki seçenek vardı: ya katlediliyorlar, ya da esir edilerek sürgüne gönderiliyorlardı.

Esir edilen Türkler, Yunanlılar tarafından, Yunan işgali altında bulunan bölgelerde sürgüne gönderildikleri gibi Yunanistan'da oluşturulan sürgün kamplarına da gönderilmekte idiler. Yunanistan'a sürgüne gönderilen bu Türk esirlerin çektikleri çileler, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde verilen Milli Mücadele'nin zaferini bütün dünyaya ilan eden Lozan Antlaşması'na kadar sürecektir.

Sürgünün Amacı

Yunanlılar tarafından yapılan sürgünlerin amaçlarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, bölgenin nüfus yapısını değiştirmektir.

Birinci Dünya Savaşı başladığı 1914 yılında Aydın vilâyetinde 1.608.742 kişi yaşamakta idi. Bu nüfusun 1.249.067'i Müslüman, 299.096'i Rum, 19.395'i Ermeni, 35.041'i Musevi ahaliden oluşmaktaydı¹⁰. Rum nüfus karşısında Türk nüfusunun bu ezici çoğunluğu, Yunanlıların ileri sürdükleri ve bütün dünyayı inandırmaya çalıştıkları, Batı Anadolu'nun kendilerine ait olduğu ve

⁸ Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II, s. 61-62. Yunanlıların Anadolu'da Yaptıkları mezalim hakkında daha geniş bilgi için bkz. Salim Gökçen, *Türkiye'de Türk-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1919-1923)*, (Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006.

⁹ Milli Mücadele döneminde Müslüman mülteciler ile ilgili olarak bkz: Erol Kaya, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mülteciler. Vilâyet-i Şarkiyeye ve Aydın Vilâyeti Mültecileri (1915-1923)*, Ankara 2007.

¹⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 212-213.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008

burada nüfus bakımından çoğunlukta oldukları tezini açıkça çürütmekteydi. Dolayısıyla, bu bölgedeki Türk nüfusunu, gerek göçe zorlayarak gerekse sürgüne yollayarak azaltma yolunu seçmişlerdi. Bu anlamda, etkili veya etkisiz olduklarına bakmadan adeta önlerine çıkan Türkleri, Yunanistan veya işgal ettikleri bölgelerde sürgüne tabi tutmalarının önemli bir sebebi, nüfusla ilgili idi.

Sürgünün ikinci bir sebebi ise, bölgede sözü geçen ve Yunan işgaline karşı direnme odakları oluşturabilecek aydın kişilerin etkisiz hale getirilmesi idi. Bu sürgünler, adeta bölgedeki Türk aydınlarının yok edilmesini hedef alan bir program çerçevesinde yürütülüyordu¹¹. Batı Anadolu'da işgalden beri uyguladıkları katliamların fazla etkili olmadığına inanan Yunanlılar, bu defa da, bölgenin aydın ve nüfuzlu kişilerini birer bahane ile tutuklamaya başlamışlardı. Böylece halkı kendilerine itaat ettirerek bölgede bir Yunan Hükümeti kurabileceklerini düşünüyorlardı¹².

Sürgünün bir diğer sebebi ise, Yunan işgalinden sonra hız kazanan ve Türk Milleti'nin verdiği bağımsızlık savaşlarının zirve noktasını teşkil eden Milli Mücadele'nin yapılanmasını engellemek idi. Bu amaçla, milli direnişi örgütleyebilecek konumda olan kişileri, birer bahane ile tutuklayarak sürgüne göndermişlerdi. Bu tutuklamalarda ileri sürdükleri bahanelerden bir tanesi, Anadolu harekâtı adına casusluk yapmak ve Yunanlılar adına çalışan yerel görevlileri ihbarda bulunmak idi¹³. Diğer bir tutuklanma bahanesi ise; bölgelerinde siyasi ve askeri örgütlenme kurarak bu örgütlenme içerisinde aktif olarak yer aldıkları idi. Hatta Edremit'te bu bahane ile tutuklanan kişilere isnat edilen suçlamalar arasında; Paskalya günü ayaklanarak bütün Hristiyanları ve askerleri katletmeyi planlamak, Anadolu'nun değişik yerlerinde bulunan çetelerle ilişki kurmak ve Çanakkale ile haberleşmek gibi tamamen hayali suçlamalar da vardı.

Gerçekte Yunanlıların bu sürgünle neyi amaçladıklarını, kendi ifadelerinde bulmak mümkündür. İzmir Fevkalâde Komiseri İstiryadis ile Uşak Darü'l-Hilâfe Medresesi Müdürü Mehmet Salih (Uçar) arasında geçen bir diyalogda, Yunanlı yetkili, bu sürgünlerin amacını şu şekilde izah etmektedir: *"Bunları niçin nefyettik biliyor musunuz? ... Bunlar memleketin münevverleri idi. Hissiyât-ı kavmiyye-i vataniye ile mütehassis olmayanlar âlem-i medeniye de insan değildirler. Bunlar hissiyât-ı kavmiyye, vataniye icâbı filan diye, her gün boş*

¹¹ *Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz* (Haz: Nejat Sefercioğlu), İstanbul 1978, s. 121.

¹² Örneğin bu amaçla sadece Edremit'te kırk kişiyi tutuklamışlar ve asker konulacağı bahanesiyle boşalttırdıkları erkek mektebini hapishane haline getirerek bu kişilere burada her türlü işkenceyi yapmışlardı. *Yunan İllerinde ...*, s. 150.

¹³ *Yunan İllerinde ...*, s. 97.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

durmayacaklar. İki ihtimâl var, ya bunu rapor eden elde edilir veya edilmez. Edilirse her zaman Kral veya İstiryadis gelip affetmez, derhal idam edilir. Sizin aleyhinize çıkar. Elde edilmezse bizim hareket-i askeriyemiz karşı tarafa işâ edilir. Bu da bizim aleyhimize çıkar. Biz her iki tarafın zarar görmemesi için bunları uzaklaştırırsak, iki taraf ta zarar görmez kanaatiyle bunları sürdük. Yoksa bunların kabahati yoktu”¹⁴.

Sürgün amacıyla Batı Anadolu’da tutuklanan bu insanlar, Yunanistan’a gönderilmek için İzmir ve İzmit’e götürülmekte idiler. Eskişehir veya Adapazarı gibi iç bölgelerde tutuklanan Türk esirleri, İzmir veya İzmit’e getirilirken Yunan işgali altında bulunan bölgelerden geçirilmekte ve buralarda da adeta teşhir edilerek çeşitli hakaretlere uğramaları sağlanmakta idi. Eskişehir’de tutuklanan bazı Türkler, önce Bursa yoluyla Mudanya’ya, sonra da İzmir’e çıkarılıp Rum ve Yunanlılara teşhir edilmişlerdi. Daha sonra çarşı ve pazar yerlerinde dolaştırılan bu esirler, yüzlerine tükürülmek, üzerlerine patlıcan, domates ve çürük yumurta atılarak elbiseleri kirletilmek gibi hakaretlere uğratıldıktan sonra tekrar aynı yoldan aynı hakaretlere maruz bırakılarak Tepecik Esir Karargahı’na götürülmüşlerdi¹⁵.

Sapanca’da esir alınarak İzmit’e götürülen bir başka Türk esir grubu ise; İzmit’e sevkleri sırasında yerli Rum çeteleri ile İzmit’teki yerli Rumlardan büyük hakaretler görmüşler ve bunların dayak ve dipçik darbelerine maruz kalmışlardı. Rum çeteleri tarafından bu esirlerin elbise, ayakkabı ve paraları gasp edilerek İzmit Tutukevi’ne yalınayak gönderilmişlerdi¹⁶.

Yunanistan’daki Sürgün Kampları ve Bu Kamplarda Yaşananlar

Yunanistan’a sürgün edilen Türk esirlerin buldukları kamplar Lutiye¹⁷, Milos Adası¹⁸, Girit-Kandiye¹⁹, Pilo²⁰, Korfu, Larisa, Yusa, Gudi, Selanik, Gulos, Preveze, Patras, Dedeğaç, Girit-Hanya, İskece-Postro, Palamidi, Sakız, Sisam, Midilli ve Lefke’dir²¹. Bu kamplar içerisinde gerek sayı bakımından en fazla Türk esir bulduklarını gerekse bu esirlere uygulanan insanlık dışı işkenceler

¹⁴ Erhan Aktaş, *Atatürk ve Uşak*, İstanbul 1981, s. 134-135.

¹⁵ *Yunan İllerinde ...*, s. 141-142.

¹⁶ *Yunan İllerinde ...*, s. 109-110.

¹⁷ *Yunan İllerinde ...*, s. 109-110, 121-122, 129-130, 141-142.

¹⁸ *Yunan İllerinde ...*, s. 139-140.

¹⁹ *Yunan İllerinde ...*, s. 129-130

²⁰ *Yunan İllerinde ...*, s. 102.

²¹ Serdar Sarısr, *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, İstanbul 2006, s. 302.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

bakımından diğerlerine nispetle daha öne çıkanları, Lutiye ve Milos Adası'dır.

Lutiye Kampı

Lutiye Esir Karargahı, Atina yakınlarında, Yenişehir yolu ile Patras ve Selanik demiryolları arasında halka ait bir tarla idi. Yunanlılar, Selanik deposundan ellerine geçirdikleri Doksan Üç Harbinden kalma eski konik çadırlarla, Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransızlar tarafından inşa edilerek bırakılmış dört pavyondan ibaret bir garnizon idi. Burada bulunan iki bin kadar esirden sekiz yüz kadarı sivil, geriye kalanı ise askerdi. Esirler içerisinde sekiz-on kadın da vardı. Esirler arasında doksan yaşında ihtiyarlar, üç beş yaşında çocuklar, her iki gözü kör âmâlar, yürümeye gücü yetmeyen kötürümler, kadınlar arasında hamileler ve emzikli olanlar da vardı²².

Anadolu'da tutuklanarak Lutiye Kampına gönderilen esirler, İzmir'den Pire'ye deniz yoluyla gönderiliyorlardı. Pire İskelesi'nde günlerce aç olarak bekletilen bu esirler yine deniz yoluyla Kibarısya İskelesi'ne çıkarılıyorlardı. Bu esirlerden gemi ücreti bahanesiyle bütün paraları alındığı gibi, esirlerin yanlarında bulunan eşyaları da satılarak parasına Yunanlılar tarafından el konulmuştur. Bu esirlerin bir kısmı deniz yoluyla bir kısmı ise karadan sevk edilerek iki günlük bir yolculuktan sonra Pilo'ya geliyorlardı. Seyahat esnasında bu esirlerin din, kitap ve namuslarına hakaretler edildiği gibi küfür ve tüfek dipçığı ile vurarak ta işkenceler edilmekte idi. Esirlere, günde yüze dirhem ekmekten başka hiçbir surette yiyecek, içecek ve elbise verilmemekte idi. Hatta üzerlerindeki yeni elbiseler bile alınmıştır²³.

Günde iki defa yemek verilmekte idi. Yemekler; yarım tütün balığı, iki adet fiçı sardalyası, dört adet zeytin, yedi buçuk dirhem peynir veya tahin helvasından ibarettir. Sıcak yemek verildiği zamanlar fasulye veya patates veriliyordu. İki yüz okkalık kazana iki okka fasulye, iki yüz dirhem zeytinyağı atılır ve bütün esirlere birer kepçe ile dağıtılmakta idi. Bayram veya paskalyalar şerefine bazen etli yemek verilmekte idi. Sabahtan akşama kadar kaynaya kaynaya kırmızılığı kaybolmayan öküz etinden bir kaburga kazana atılarak pişirilir ve etli yemek olarak esirlere dağıtılırdı. Karınları hiçbir gün tam olarak doymayan esirler tarafından kapışılan bu etin verildiğinin ertesi günü bütün esirlerde ishal salgını görülmekteydi²⁴.

Verilen yiyecekler besleyici olmaktan uzak olduğu için, günden güne esirler kuvvetten düşmekte idiler. Hatta yemek verirken

²² Yunan İllerinde ..., s. 156-157.

²³ Yunan İllerinde ..., s. 102.

²⁴ Yunan illerinde ..., s. 158.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

karavana başındaki askerin hakaretlerine katlanmak zorunda kalıyorlardı. Bu askerin dövdüğü bir esirin ölmesi üzerine, Türklerle ilgili meseleler nezaretine verilmiş olan Hollanda elçisine şikayette bulunmuş ancak basit bir araştırma ile geçiştirilmişti²⁵.

Esirlerin bulunduğu ahır ve eski çadırlar çoğunlukla yağmur tutmaz içeride korunmak mümkün olmayacak bir durumda idi. Her karargahta yüz elli esirin yattığı ahırın üstü eski tahtalarla kapatılmış olduğundan, yağın bütün yağmur içeri girerek esirleri ıslatmakta idi. Esirler tarafından yapılan bütün şikayetlere rağmen bu hususlara bir çare bulunmamıştı²⁶. Çadırlarda kalan esirlerin durumu ise daha içler acısı idi. Delik deşik olmuş çadırlarda kalan esirlerin bütün yağmur üzerilerine yağmaktaydı. Yatak ve örtü verilmediği için esirler çamur içerisinde yatmak durumunda kalmışlardı²⁷.

Lutiye Kampı'nda ne hasta yatıracak düzenli bir yer ne de ilaç vardı. Hastaların tedavisi yoluna kesinlikle gidilmemekte idi. Esirler içerisinde parası olanlar, fazladan ücret ödemek şartıyla dışarıdan doktor getirtmek suretiyle tedavi olabiliyorlardı²⁸. Bunların dışındaki hastalar, otuz kilometre uzaklıktaki Pire'ye gönderiliyorlardı. Bu hastanede mermer koridorlar üzerinde bırakılan hastaların büyük çoğunluğu vefat etmiştir. Ölülerini tekrar Lutiye'ye getirilen bu esir cenazeleri, esirler arasından toplanan paralarla alınan odunlarla ateş yakılıp su ısıtılarak yıkanıyorlardı. Kefen yerine bulunabilen bir beze sarılan cenazeler, kamptan bir buçuk kilometre ötede bulunan mezarlığa, kamp yetkililerinden rica ve minnet ile alınan ruhsatla defnedilmekte idi²⁹. Hastalık ve diğer nedenlerle ölen esir sayısı bazı günler ona kadar çıkıyordu. Hatta bu ölümler neticesinde karargah civarında büyük bir Müslüman mezarlığı meydana gelmiştir³⁰.

Lutiye Esir Karargahı'nda karşılaşılan en büyük sıkıntıların başında susuzluk gelmekteydi. Karargahta mükemmel su deposu ve çeşmeler olmasına rağmen sular akıyordu. Su şirketine hükümetin borcu ödenmediği için sular akmayınca, adeta abonman parası ödenir gibi, esirlerden her on beş yirmi günde bir bu paralar esirlerden toplanıyordu. Beşer drahmi karşılığında dört-beş günlük su temin edilebiliyordu. Susuzluk nedeniyle kampta dizanteri hastalığından ölenlerin sayısı oldukça fazla idi³¹.

²⁵ Yunan İllerinde ..., s. 98.

²⁶ Yunan İllerinde ..., s. 182.

²⁷ Yunan İllerinde ..., s. 98, 117.

²⁸ Yunan İllerinde ..., s. 102.

²⁹ Yunan İllerinde ..., s. 158-159.

³⁰ Yunan İllerinde ..., s. 131.

³¹ Yunan İllerinde ..., s. 157.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

Kamptaki en geçerli şey para idi. Kampta tutulan subaylara maaş olarak dört yüz drahmi veriliyordu. Ancak bu para da yeterli olmadığı için ailelerinden para istemek zorunda kalıyorlardı³². Ailelerinden para gelen esirler, diğerlerine nispetle daha şanslı idiler. Temel ihtiyaçlarını kendi paraları ile satın alabilmekteydiler. Hatta ailelerinden gelen mektupları bile Yunan askerleri para karşılığında esirlere veriyorlardı. Parası olmayanlar çadır çadır dolaşarak para topluyor ve böylece mektuplarını satın alarak okuyabiliyorlardı. Ancak bu durumda da Yunan asker ve subayları, esirlerin ellerinde bulunan paraları zorla, döverek ve işkence ile gasp ediyorlardı. Şikayette bulunan esirlerin şikayetleri dikkate bile alınmıyordu³³.

Milos Adası

Anadolu'da tutuklanan Türkler, Mudanya-Selanik yoluyla Milos Adası'na gönderilmekte idiler. Adaya giden geminin ambarında iki gün boyunca su verilmeyen esirlerden altı yüz yetmiş iki sivil esir hayatlarını kaybetmişlerdi.

Milos Adası'na gönderilmeden önce sekiz yüz sivil esir üç ay Selanik'te Beyaz Kule'de tutuklu kalmışlardı. İki ay boyunca çok az miktarda ekmekten başka bir şey verilmeyen bu esirlere, bir ay boyunca da yenmesi mümkün olmayan karavana verilmiştir. Milos Adası'na sevk olunduktan sonra da, altı kişiye günde bir ekmek verilmiş, başka yiyecek verilmemiştir. Esirlere, memleketlerinden gönderilen para ve mektuplar verilmiyordu. Giyecek namına ise, Türkiye'ye iade edilmeden birkaç gün önce, Yunan askerlerinin üzerinden çıkarılmış eski elbiseler verilmiştir. Esirler adına gelen paraların bir kısmı, iadeden birkaç gün önce kendilerine ödenmiştir. Bütün bu olumsuz şartlar nedeniyle, Ada'da bulunan toplam beş bin kadar üç bini hayatını kaybetmiştir³⁴.

Yetersiz beslenme şartlarının yanı sıra sağlık yönünden de elverişsiz şartlara sahip olan Milos Adası'nda tifüs salgını ortaya çıkmıştır. Sabun ve sıcak su bulmanın imkansız olduğu kampta banyo yapmak soğuk su nedeniyle mümkün olmamıştır. Yapanlar ise ağır şekilde hastalanmışlardır. Bu nedenle kişisel temizlik yapılmayan kampta, zamanla bitler ortaya çıkmış ve sivil tutsaklar bir bit problemi ile karşı karşıya kalmışlardır³⁵.

³² *Kendi Kaleminden Cemil Zeki (Yoldaş)* (Yay. Haz: Engin Berber), İstanbul 1994, s. 58.

³³ *Yunan İllerinde ...*, s. 93, 98, 121-122.

³⁴ *Yunan İllerinde ...*, s. 139-140.

³⁵ Sarısr, *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, s. 305.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Tarafından Türk ve Yunan Esirlerine Yapılan Yardımlar

14 Nisan 1877 tarihinde resmen kurulmuş olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, her türlü kurumlaşmayı kuşkuyla karşılayan II. Abdülhamit döneminde fazla varlık gösterememişti. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeşermeye başlayan sivil örgütlenmelerden bir tanesi olarak 21 Nisan 1911 tarihinde toplanan genel kongrenin ardından Hilal-i Ahmer adıyla yeniden faaliyete başlamıştı. Kuruluşundan hemen sonra, özellikle İslâm nüfusunun yoğun olduğu yerlerde temsilcilikler açan Hilal-i Ahmer Cemiyeti hızla gelişerek bağışlar, üyelerden alınan aidatlar, kadın kollarının düzenlediği sergiler, el işi satışlar ve benzeri faaliyetlerle bir yandan mal varlığını arttırmış, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu en zayıf döneminde üst üste sürüklendiği savaşlarda –Trablusgarb, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı- gerek savaş alanlarında gerek savaşın yarattığı yoksullukların, yaraların sarılmasında ve gerekse esirler ile ilgili hususlarda büyük rol oynamıştı³⁶.

a) Hilal-i Ahmer Esirler Şubesinin Kuruluşu

1914 senesinde savaşa giren devletler, savaş esirleri hakkında istihbarat işlerini değişik kuruluşlara vermişlerdir. Fransa ve Almanya'da, Harbiye Nezaretleri tarafından, Rusya ve Avusturya da Kızılhaç tarafından bu görev yürütülmüştür. Türkiye'nin savaşa girmesinden hemen sonra Osmanlı Harbiye Nezareti, esirler meselesiyle ilgilenecek bir bağımsız daire kurmadığı gibi Hilal-i Ahmer'in de esirler meselesiyle ilgilenmesini uygun görmemiştir. Bu konularla ilgili Başkomutanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 1489 numaralı ve 16 Eylül 1915 tarihli bir tezkerede; “*savaşın başlangıcından beri esirlere ait hususlara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin müdahale etmemesi fikir ve düşüncesinde bulunduğu gibi, bu hususlarda hükümetin tavrı da tam olarak bilinmediğinden bazı istenmeyen durumlara sebebiyet vermesi mümkün ve muhtemel bulunan Cemiyet'in bu meseleye müdahale ettirilmemesi daha uygun görülmüştür*” deniliyordu. Huduttan hududa, kuzeyden güneye, doğudan batıya en sıcak iklimden en soğuk yerlere gidip gelen ve gülle, mitralyöz yağmuruna göğüs gerdikten sonra nihayet düşman

³⁶ Seçil Akgün, “Hilal-i Ahmer ve Kurtuluş Savaşı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 39, (Ağustos 1995), Ankara 1995, s. 117. Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), (TC Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

eline düşen zavallı Osmanlı esirlerinin ne durumda olduklarına dair bilgi edinmekle görevli kimse yoktu³⁷.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, esirlere yardım vazifesiyle kendisini sorumlu saymış ve Merkez-i Umumi azalarından Mehmet Ali ve Haydar beylerden oluşan bir Esirler Komisyonu kurarak hemen işe başlamıştır. Savaşın ilk dönemlerinden itibaren hükümete yapılan bir çok müracaatlardan başka Hilal-i Ahmer'e, savaş esnasında kaybolmuş ve esir bulunma ihtimali bulunan askerler hakkında gerek Salib-i Ahmer şubelerinden ve gerekse buna benzer kuruluşlardan birçok sorular geliyor, gün geçtikçe de bu soruların sayısı artıyordu. Hilal-i Ahmer bu müracaatlara kayıtsız kalmamıştır. Harbiye Nezareti'ne, esirlerle ilgili işlerin hiç olmazsa kısmen Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yapılmasının işleri kolaylaştıracağı, defalarca gerek yazıyla ve gerekse şifahen arz edilmiştir. Çanakkale Muharebesi başlangıcında müracaatlar yoğunlaştığı gibi Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi de esir listelerini istemeye başlamıştır. Nihayet Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Nisan 1915 tarihinde İngiliz ve Fransız esir listelerini göndermekle, resmen vazifesi olmayan bir işe karışmış oluyordu ve bu da isabetli olmuştur. Zira yine o sıralarda İngiliz ve Osmanlı Hükümetleri arasında esir listelerinin gönderilmesi hususunda meydana gelen bir anlaşmazlık resmen çözülmüş oluyordu³⁸.

Hilal-i Ahmer'in, esir listelerini göndermek için yaptığı çalışmalar, bir memleket için önem verilecek bir konu değildir. Fakat Türkiye'den üç buçuk sene süresince İngiltere'ye düzenli olarak esir listeleri gönderilmiş ve bu suretle, İngiltere'nin eline düşmüş on beş yirmi misli fazla Türk esirinden az çok bilgi alınmasını temin etmiş olmak Türkiye'de örneği az bulunur düzen ve ciddiyet eseridir.

1915 yılı sonuna doğru Heyet-i İdarenin onayıyla, Avusturya, Macar ve Alman Salib-i Ahmerlerine yazılan iki mektupta, esirlere yardım için ne gibi teşkilat yapıldığı hakkında bilgi istenmiştir. Buna hemen verilen cevapta, gerekli malumat verildiği gibi, Avusturya Salib-i Ahmeri bu anlamda detaylı bilgi elde edebilmek, oluşturulan teşkilatı görmek için Hilal-i Ahmer'den bir görevlinin Viyana'ya gelmesinin uygun olacağını yazmıştır. 1916 Nisanında Viyana'ya gönderilen memur, orada yaklaşık üç bin kişi çalışmakta olan esir dairelerindeki, mektup, paket işlerini görerek bunları dönüşünde Hilal-

³⁷ 1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, İstanbul 1335, s. 23.

³⁸ 1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, s. 23-24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

i Ahmer merkezinde tatbik etmeye başlamıştır. Bu suretle Osmanlı ve yabancı esirlerine daha muntazam bir surette para, mektup, paket vesaire göndermek hususu yoluna girmiştir³⁹.

b) Yabancı Esirlere Yardım -Mektup, Para, Kitap, Paket Gönderilmesi-

Yabancı esirlere, mektup ve kitap göndermek hususlarında Hilal-i Ahmer'in sıkıntısı az değildi ve hiçbir zaman az olmamıştır. Cemiyetin, Harbiye Nazırı'ndan özel bir ricası üzerine aldığı izine binaen mektup, kitap vesaire yardım malzemelerine Hilal-i Ahmer'in aracılık etmesi Kasım 1915 tarihinde nihayet kabul edilebilmiştir. Ancak mektup ve kitapların yapılan bütün çalışmalara rağmen hızlı bir şekilde sevklere mümkün olmadığı gibi Hilal-i Ahmer tarafından bazen esirlere ait olup yabancı ülkelere gönderilen çok önemli ve acil mektupların uzun müddet postanelerde sansür dairelerinde kalmasına mani olabilmek imkanı da bulunamamıştır⁴⁰.

1915-1916-1917-1918 tarihlerinde Amerika ve Flemenk sefaretleri tarafından Anadolu'daki değişik esir garnizonlarına sevk edilmek için cemiyete sekiz bin yedi yüz altmış beş balya eşya ve yiyecekler teslim edilmiş ve Anadolu demiryollarında işleyen trenlerin tamamen askeri sevkıyata tahsis edilmiş olmasına ve diğer engellere rağmen Hilal-i Ahmer'in defalarca teşebbüsü sayesinde hemen tamamının zarar görmeden yerlerine varmaları sağlanmıştır.

İngiliz ve Fransız esirlerine ait eşyanın yollarda kaybolmasını önlemek için İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kudüs, Manisa, Ankara, Kırşehir, Yozgat ve Konya garnizonlarıyla Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerinde bulunan sivil esirlere ait sekiz vagon eşya Esir Komisyonundan Hüseyin Rıfki Bey'in gözetiminde sevklere yapılarak dağıtılmıştır. Bu eşyanın bir kısmını, İngiltere'den gönderilmiş paketler, büyük bir kısmını ise Flemenk sefarethanesinde gönderilen esirlere dağıtılacak ve kıymeti yüz binlerce liralık kışlık elbise, ayakkabı, çamaşır ve yiyecek oluşturmakta idi⁴¹.

Rıfki Bey, Aralık'tan Nisan ayına kadar devam eden bu sefer esnasında bu sekiz vagon eşyayı hiçbir zayiata meydan vermeden garnizonlara tam olarak sevk etmeyi başarmıştır. Bağdat demiryolu

³⁹ 1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, s. 24.

⁴⁰ 1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, s. 24.

⁴¹ 1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, s. 25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

inşaatında çalışan ve Pozantı'dan Musul'a kadar uzanan binlerce kilometrelik bir sahada seyyar olarak dağılmış olan yedi bin kadar yabancı esirlere gönderilen pek çok eşya ve paraların dağıtılmasını sürekli bir kontrol altında bulundurmak ve bunların yerlerine harcanıp harcanmadığına sürekli olarak teftiş etmek vazifesiyle Rıfki Bey 1918 yılı sonunda Bağdat Hattı İnşaat Kıtataı Müfettişliği nezdinde Hilal-i Ahmer tarafından görevlendirilmiş ve bu esirlere gerek merkez ve gerek Halep İspanya Konsolosluğu'ndan verilen büyük miktardaki para ve paket sahiplerine dağıtılmıştır.

Anadolu'da eşya ve yiyecek fiyatlarının çok pahalı olduğunu dikkate alan yabancı esir aileleri her posta ile esirlere binlerce paket gönderiyorlardı. İsviçre'den İstanbul'a gelinceye kadar az çok zayıya uğrayan bu paketlerin ülke içerisinde aynı duruma uğramamaları için çok gayret gösterilmiştir. Bu şekilde yabancı esirler adına yaklaşık iki yüz bin kadar değişik boyda ve çoğunluğu kıymetli eşya bulunan paket taşınmış ve bunların adresleri Hilal-i Ahmer memurları tarafından bulunarak yerlerine teslim işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Anadolu'daki yabancı esirlere 46.410 havale ile:

1916 senesine kadar	93. 342
1917 senesinde	246.769
1918 senesinde	349. 505
1919 senesi Mart sonuna kadar	<u>23. 934</u>
	713. 350 Lira

gönderilmiştir⁴².

c) Anadolu'daki Yunan Esirlerine Yapılan Yardımlar

Anadolu'da Yunan esirlerinin bulunduğu ilk dönemlerden itibaren Hilal-i Ahmer Esirler Şubesi bu esirlerin aileleriyle haberleşmelerinin, para, paket vesaire gibi değişik ihtiyaçlarının sağlanmasına çalışmış ve yolda gösterdiği çaba, esirler tarafından teşekkürle anılmıştır. Özellikle para gönderilmesinde, parayı teslim alanların imzasını taşıyan senetlerin para sahiplerine verilmesine özen gösterilmiştir. Bazı yerlerde esirlerin aile isimlerinin ve bulunduğu garnizonun yazılmamış olması para işlerinde genellikle son derece

⁴²1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Aid Merkez-i Umumi Raporu, s. 25-26.

güçlük çıkarmıştır. Aynı şekilde aile isimleri bulunmayan Türk esirlerine gönderilen havalelerde de sık sık yanlışlıklar olmuştur⁴³.

Bu yardımlardan başka Batı Anadolu'da bulunan Yunan esirleri hakkında Hilal-i Ahmer, araştırmalar yapmak mecburiyetinde kalmış, Anadolu halkının çıplak bulunduğu bir zamanda, depolarından büyük miktarlarda kaput, elbise, çamaşır vermek suretiyle insanlık vazifesine bağlılığını göstermiştir⁴⁴.

Anadolu'da bulunan Yunan esirlerinin durumları, uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan ziyaretlerle yerinde görülmüş ve bu esirlere gösterilen muamelelerden duyulan memnuniyeti Türk yetkililerine iletmışlerdir. Anadolu'daki ve Yunanistan'daki esirlerin durumlarını iyileştirmeyi amaçlayan bu ziyaretler, uluslararası Salib-i Ahmer heyetleri ve Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti tarafından yapılmıştır. Örneğin Cemiyet Temsilcisi Miss Bilingis, Kırşehir'de bulunan esir garnizonunu ziyaret ederek Yunan esirlerine iyi bakıldığını görmüştür⁴⁵.

Bu ziyaretler, zaferin kazanılmasından sonra da sürmüştür. Yunanistan ile bir türlü sonuca ulaşamayan Yunan topraklarındaki esirlerin sıkıntıları zaferden sonra da sürünce, Esirler Komisyonu, tarafsız bir heyetin hem Türkiye hem de Yunanistan'ın esirlerine gösterilen davranışı incelemesini istemiştir. Türk hükümetinin de onayı ve desteği ile Uluslar arası Salib-i Ahmer Komitesi yetkililerinin bir inceleme yapması kararlaştırılmıştı. İzmir'in geri alınması aşamasında esir alınmış olan Yunanlı komutanların da aralarında bulunduğu Yunanlı esirlerin durumları, 1923 Temmuz ayı içerisinde yerinde incelenmişti. Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'nden Mösyö Burnier Burckhardt'la onlara katılan Hilal-i Ahmer Esirler Şubesi Müdürü Safvet Şav Bey, Anadolu'daki Yunan esirlerinin buldukları garnizonları gezdikten sonra, 8 Ağustos

⁴³ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, İstanbul 1339, s. 132.

⁴⁴ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 132-133.

⁴⁵ Bilingis, ziyareti sonunda esir garnizonu defterine şunları yazmıştır: "Kumandanı Miralay İrfan Bey olan Kırşehir Esir Garnizonu'nu ziyaret ettim. Esirlere gösterilen ve esirlerin bizzat ifade eylediği ihtimam ve şefkate şahadet etmek isterim. Sıhhi şartları iyi. Esirler çok serbestler. Garnizon kumandanları en iyi muameleyi vazife-i vicdani meselesi addediyor." ⁴⁵ Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", s. 46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

1923'te aşağıda özetlenen raporu Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne sunmuşlardı⁴⁶:

Heyet, Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'yı ziyaret ettikten sonra, kendilerine katılan Esirler Şubesi Müdürü Kemal Bey'le birlikte Ankara'daki Yunan esirlerini ziyaret etmişlerdi. Ankara'daki esirler, "istasyon civarında barakalarda şehre pek yakın mesafelerde havadar tepecikler üzerine kurulan çadırlarda ikamet etmektedirler. Esirler aynıyla Türk askeri gibi yiyip içmekte" ve aynı koşullara tabi bulunmaktadır. Hastalanan esirler askeri hastanelerde Türk askerleri ile aynı koşulları paylaşarak iyileştirilmektedirler. Esirlerin sağlıkları mükemmel, giyimleri düzgün, koğuş ve çadırları temizdir. Heyet yabancı dil bilen esirlerle serbestçe konuşmuş, hallerini sormuş ve hepsi durumlarından memnun olduklarını söylemişlerdir⁴⁷.

Heyet, 1 Temmuz 1923'te Bakanlık'ça kendi emirlerine ayrılan iki kamyonetle Kayseri'ye gitmiştir. Kayseri'nin Talas sayfiyesinde bulunan garnizonda yalnız esir subaylar vardı. Esir subaylar rütbelere göre ayrılmışlardı. Generallere ayrı bir ev verilmişti. Esirlerin buldukları evler tek tek gezildi. Her koğuşta subaylarla konuşularak bir şikayetleri olup olmadığı soruldu. Hepsisi memnun olduklarını söylediler. "General Trikopolis, gördükleri hüsn-ü muameleden dolayı bütün üsera namına beyan-ı memnuniyet etti. Ve ayrıca Hilal-i Ahmer'e teşekkür etti".

Esir subaylara rütbelere göre açtıktaki Türk subaylarının aldıkları maaş oranında aylık verilmekteydi. En düşük rütbeli subay "yirmi lira kadar bir maaş almaktadır ki bununla mükemmelen" yiyecek ve giyecek gereksinimlerini karşılayabilmekteydi. Esirlerin giyimleri mükemmel, koğuşları pek düzenli ve temizdir. Her türlü istirahatları sağlanmıştır⁴⁸.

d) Esir Listelerinin Hazırlanması için Yapılan Çalışmalar

Savaşın Yunanistan için başarılı görünen ilk dönemlerinde Yunanlıların uluslararası hukuk kurallarına ve anlaşmalara aykırı olan hareketleri devam ediyordu. Türk esirleri ailelerine gönderecekleri mektupların zarflarını Rumca yazmaya mecbur ediliyor ve bu şekilde yazılmış ve gönderilmiş olan mektuplar esirlerin esir buldukları yerler ve esaret numaralarını içerecek şekilde yazdıkları adresler siliniyor ve sonuçta esirin ailelerinden cevap alabilmelerine imkan

⁴⁶ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2001, s. 52.

⁴⁷ Akgün-Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 52-53.

⁴⁸ Akgün-Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, s. 53-54.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

verilmüyordu. Schatzmann tarafından gerçekleştirilen büyük gayretler neticesinde Miralay Cafer Tayyar Bey zindandan kurtarılabildi. Esirlerin en büyük şikayetlerini, uzun zamandan beri bir haber alamadıkları aileleriyle haberleşememek teşkil ediyordu. Esirlerin isim ve esaret yerleri bilinmediği için gerçekte haberleşmeye imkan yoktu. Bu haberleşme, ancak uluslararası anlaşmalara uygun olması mecburi olan ve esirler hakkında gerekli açıklamayı içeren listeler sayesinde temin olunabildi. Türk Hükümetinin ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sürekli müracaatlarına rağmen Ocak 1922 tarihine kadar Yunanistan'dan henüz bir isim bile gelmemişti. Halbuki daha evvel Yunan esirlerinin isimlerini içeren Fransızca dört listeyi Hilal-i Ahmer, Yunan Salib-i Ahmer'ine göndermişti. Herhangi bir esire dair bilgi talebi hakkında gerçekleşen bütün müracaatlar cevapsız, sonuçsuz kalıyordu. Hilal-i Ahmer Esirler Şubesi hayati bir önemi olan bu liste meselesinde müracaatını tekrar ediyor ve bu konu için Uluslararası Salib-i Ahmer'in yardım ve müdahalesini talep ediyordu⁴⁹.

Bu müracaatlardan sonra Yunanistan'dan bir kısım liste verilmiştir. Fakat bu listeler, Salib-i Ahmerler arasında geçerli olan usule aykırı olarak Rumca yazılmış olmalarından başka esirler hakkında gerekli bilgileri içermediğinden amaca hizmet etmemekte idi. Bunun üzerine liste aynı şekilde Yunan Salib-i Ahmeri'ne iade edilmiştir. Türk Hükümeti, gerekli bilgileri içeren listelerin gelişine kadar Yunan esirleri hakkında hiçbir bilgi vermeyeceğini bildirmiştir. Aynı zamanda Hilal-i Ahmer Esirler Şubesi, o sırada İstanbul'da bulunan ve Atina'ya uğrayarak Cenevre'ye gidecek olan Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi mensuplarından Salemer'e matbu listeler vererek Yunan Salib-i Ahmeri'ne göndermiş ve bu listelerin karargahlardaki Türk subaylarınca doldurulması meselesinin halledilmesi istenmiştir. Fakat Yunanistan listeleri göndermediği gibi Yunan Salib-i Ahmeri, Türk subaylarının, sağlamları sakat olarak kaydettikleri bahanesiyle listeleri göndermekten vazgeçtiğini bildirdi. Gerçekte Schatzmann'ın raporunda sayılarla bahsedilen sakat, ihtiyar, kadın ve çocukların miktarlarının ortaya çıkmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Türk subaylarına karşı bu çirkin ithamı Hilal-i Ahmer şiddetle reddederek listelerin hemen gönderilmesinde ısrar etmiş fakat yine bir netice alınamamıştır.

Sonuçta Yunanlıların Anadolu'da büyük yenilgileri neticesinde Türklerin eline büyük miktarda Yunan esirlerinin düşmesi

⁴⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 130.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

üzerinedir ki Yunanlılar garnizonlarında bulunan Türk esirlerinin listelerini göndermeye başlamışlardır. Fakat Yunanistan'da otuz altı esir karargâhı olmasına rağmen gönderilen listeler ancak mevcudun üçte birine karşılık geliyordu. Esir listelerin tamamı esirlerin mübadelesine başlanılmasından az bir zaman önce gönderilmiştir. Ancak, daha sonra mübadele komisyonu Yunanistan'da görev yaparken Atina da dahil olduğu halde listelere yazılmamış birçok Türk esirinin bulunduğunu görmüştür⁵⁰.

e) Yunanistan'daki Türk Esirlerine Hilal-i Ahmer Tarafından Yapılan Yardımlar

Yunanlılar Türk topraklarını işgal ettikleri zaman bölge halkından kadın, çocuk, ihtiyarlar dahi içlerinde bulunmak üzere toplamı on beş bini geçen ahaliyi, savaş meydanlarında esir düşmüş olanlarla birlikte kısmen Yunanistan'a sevk etmişler ve kısmen de Anadolu'da işgal altında bulundukları bölgelerde toplayarak tutuklamışlardır. Bu esirlerin memleketlerinden sürgün yerlerine kadar uğradıkları bin türlü felaketin, sürgün yerlerine varduktan sonra da devam ettiği, çeşitli kaynaklardan alınan bilgilerle doğrulanmıştır. Esaretleri iki seneye yaklaşan bu zavallılardan ailelerine bir tek mektup bile gönderemeyenler vardı. Aralarında şiddetli hastalıklar mevcuttu. Her türlü hukuk kuralları aleyhine siviller hapisanelerde ve tahammül edilemez şartlar altında tevkif edilmişlerdir. Miralay Cafer Tayyar Bey ve çevresinde bulunan bazı kişiler casusluk suçlamasıyla tutuklanmışlardır. Subaylar maaşlarını düzenli bir şekilde alamıyor, hastaların tedavisi için doktor ve malzeme bulunmuyordu. En küçük rütbede Yunan askerlerinin esirler üzerindeki keyfi uygulamalarının sınırı yoktu⁵¹.

Hilal-i Ahmer, bu insanlık dışı uygulamalara bir an evvel son verilmesi için Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'ne müracaat ederek müdahalesini istemiştir. Yunanistan'daki Türk esirlerinin uluslararası bir üyesi vasıtasıyla teftişine karşılık Anadolu'ya da aynı amaçla bir teftiş heyetinin gönderilmesini kabul edeceğini bildirmiştir. Aynı zamanda Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları mezalim hayret edilecek bir hızla artıyordu.

Yunanlıların Batı Anadolu'da yaptıkları mezalim ve katliamlar, Milli Mücadele'nin bütün safhalarında devam etmiştir.

⁵⁰ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 130-131.

⁵¹ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 127-128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

Hatta, Sakarya Savaşı'nın Yunan ordusunca kaybedilip Anadolu'daki günlerinin sayılı hale geldiği günlerde dahi Türk halkına karşı zulümlerine devam etmişlerdir. Sakarya Savaşından sonra Yunan ordusunda firarlar oldukça artmıştı. Bu firariler köy ve şehirlerde büyük problem oluyor, eşkıya olarak halka yapmadıklarını bırakmıyorlardı. Yunanistan ekonomik krize girmiş, Yunan subaylarının maaşlarını veremedikleri gibi orduyu da besleyemiyorlardı. Bu bakımdan, çete kuran firariler Yunan hükümetinin de işine geliyordu. Çünkü, hem bunlar Yunan bütçesinden işe edilmiyor, hem de Türk halkına istedikleri zulüm ve işkenceyi yapabiliyorlardı. Bu bakımdan orduya yardım bahanesiyle İzmir'de "Rum Müdafaa-i Milliye Teşkilatı" adıyla bir dernek dahi kurmuşlardı. Bu teşkilata Ermeniler de fiilen katıldılar. Resmi bir hüviyet kazanan bu derneğe Ermeniler 1000 lira, Rumlar da ayda en az 350 lira yardım yapıyorlardı. Bir müddet sonra ismini "Küçük Asya ve Yunan Milli Müdafaa Teşkilatı" olarak değiştiren kuruluş, Yunan hükümetine karşı askerlerle beraber isyan ederek Küçük Asya'dan (Anadolu) çekilmeyeceklerini ve her türlü fedakarlığı göstereceklerini ve bu konudaki sorumluluğu üstleneceklerini ilan etmişlerdi. Bu teşkilatın ilk icraatı, zavallı İslâm köylerini soymak ve yakmak olmuştu. Bu teşkilat vasıtasıyla toplanan yardımlar, ordularının ihtiyacı için değil, tamamen Türkler aleyhine her türlü vahşet, cinayet zulümleri yapan Yunan asker kaçağı yerli Rum ve Ermenilere veriliyordu⁵².

Eskişehir ile Sakarya arasındaki şehirlerin yakılması ve ahalisinin göç ettirilerek eşyalarına elkonulması, her gün alınan bilgilerle teyit ediliyor idi. Bu felaketleri yakından görmek ve gördüklerini bütün dünyaya yayınlamak üzere tarafsız bir gönderilmesi teklifi de, Türkiye Hariciye Vekaleti tarafından Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesine haber verilmiştir⁵³.

Bu müracaatlar neticesinde Uluslararası Salib-i Ahmer tarafından Schatzmann Yunanistan'a ve Doktor Roehric Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu kişinin intibaları hakkındaki raporlarını Uluslararasına göndermişlerdir. Bunlardan Schatzmann'ın raporu, Hilal-i Ahmer tarafından ortaya konulan şikayetler ve iddiaların birer gerçek olduğunu doğrulamaktaydı. Bu kabilden olmak üzere değişik garnizonlardaki kadın, ihtiyar ve çocuk Türk sivillere, harp esirlerine yapılan muamelenin aynı yapılmakta olduğu sabit olmuştur. Bilahare

⁵² Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi*, C. II, Ankara 1994, s. 171-172.

⁵³ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 128.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

esirler ile doğrudan doğruya meydana gelen temas, Schatzmann'ın çok ciddi olarak yaptığı teftiş esnasında mevcut olan birçok suiistimallere hiç olmazsa geçici bir zaman için son verildiğini meydana çıkarmış ve bu teftişe gerek görülmesindeki doğruluğu teyit etmiştir⁵⁴.

Yunanistan'ın değişik bölgelerinde toplanmış olan Türk esirleri çok kötü hayat şartları içerisinde yaşıyorlardı. Adreslerini bilmeyen ailelerin yardımlarda bulunabilmeleri imkansızdı. Hastalar Atina'ya yakın Lutiye karargahında bile önemli sayıya ulaşmışlardı. Bu karargahlardan Hilal-i Ahmer'e gelen mektuplarda bilhassa ilaç yokluğundan, gıdasızlıktan ve kötü davranışlardan şikayet edilmekte idi. Yunanistan'da ihtilalin olması ve yenilgi neticesinde Türk esirlerin yeniden ve değişik bölgelerde toplanması üzerine Yunan Salib-i Ahmeri vasıtasıyla para ve mektup gönderilmesi dahi geçici kesintiye uğramıştı. Bu zor zamanlarda Hilal-i Ahmer Cemiyeti, dışarıdan bir vasıta aramaya mecbur kalarak Amerikalılar adına yardım vaat eden Mösyö Boyde'un teklifini kabul etti. Bilahare Şark-ı Karib Muavenet Heyeti⁵⁵ ve Amerikan Kızılhaçı ve Amerikan Genç Hristiyanlar Cemiyeti azalarından oluşan bir heyet, Türkiye'den Yunanistan'a mektup ve para gönderilmesini ve bunların bazı yerlerde dağıtımını gerçekleştirmiştir. Aynı heyet, esirler hakkında bilgi müracaatlarını ve bu esirlere gönderilmesi arzu edilen mektup ve paketleri İstanbul'daki Hilal-i Ahmer şubesine teslim etmişlerdir.

Yunanistan'daki Türk esir sivil ve askerlerin değişik açılardan oldukça yardıma muhtaç bir durumda buldukları Amerikalıların teftişinden ve alınan özel mektuplardan anlaşılması üzerine Miss Bilingis'in aracılığıyla bin lira gönderilmiştir. Aynı zamanda Lutiye'deki esirlerimizin ihtiyaçlarına harcanmak üzere kinin gönderilmişti. Bundan başka esir ailelerinden olup ihtiyaçları Hilal-i Ahmer şubelerince verilenlere dahi nakdi yardımda bulunulmuştur⁵⁶.

Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti temsilcilerinden Miss Bilingis ve Mösyö Boyde, Yunanistan'daki Türk esirlerinin kaldığı karargahları gezmiş ve karargahların durumu hakkında düzenledikleri raporları Hilal-i Ahmer'e sunmuşlardır. Cemiyet, Anadolu'daki esir karargahlarını da gezmek istemiştir. Hilal-i Ahmer, ilgili yerlerle

⁵⁴ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, s. 128-129.

⁵⁵ Osmanlı Belgelerinde Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti olarak geçen kuruluşun resmi adı "Near East Relief"dır.

⁵⁶ Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Rapor, 131-132.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

görüştükten sonra cemiyetin Anadolu'daki esir karargahlarını ziyaret edebileceğini ve hatta izin almasına dahi gerek olmadığını bildirmiştir. Hilal-i Ahmer ve Türk Hükümeti'nden gerekli izni alan cemiyet, Anadolu'daki ve Yunanistan'daki esirlerin listelerinin, mektup, para ve eşyalarının teslimine yardımcı olmuştur. Hatta esirlerin gönderecekleri mektupların kağıtlarını cemiyet, Hilal-i Ahmer'le birlikte ücretsiz olarak vermiştir⁵⁷.

SONUÇ

Türk tarihinde, son Türk yurdu olan Anadolu'nun, İtilaf Devletleri'ne karşı verilen büyük mücadelenin ismi olan Milli Mücadele döneminde, Yunan kuvvetleri, Anadolu'yu işgal etmelerinin yanı sıra, bu toprakların gerçek sahiplerini de esir ederek Anadolu'da veya Yunanistan'da esir kamplarında tutmakta idiler. Buna karşılık, vatanını savunan Türk birliklerinin elinde de çok sayıda Yunanlı esirler bulunmaktaydı. Bu esirlerle ilgili prosüdür oldukça uzun sürmüştü. Bu dönemde özellikle Türk esirler bu dönemde büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Bu sıkıntıların hafifletilmesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin büyük yardımları olmuştur. Bu yardımlar sayesinde ki Yunanistan'daki Türk esirler biraz olsun rahatlamış ve esirlik hayatlarını sürdürebilmişlerdir..

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Milli Mücadele döneminde gerek Anadolu'daki Yunan esirlerinin ve gerekse Yunanistan'daki Türk esirlerinin durumları karşılaştırıldığında, Yunanistan'daki Türk esirlerinin, her türlü uluslararası hukuk kurallarına aykırı ve insanlık dışı muamelelere maruz kaldığını anlaşılmaktadır. Oysa aynı dönemde Anadolu'da bulunan Yunan esirler, uluslararası heyetlerin bile takdirini kazanacak şekilde tutuluyorlardı. Bu iki milletin, esirlere karşı davranışlarından, medeniyet ve insanlık alanındaki farklılıkları açıkça ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, C. II, Ankara 1996.

AKGÜN, Seçil-Uluğtekin, Murat, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, Ankara 2001.

AKTAŞ, Erhan, Atatürk ve Uşak, İstanbul 1981.

⁵⁷ Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 38, Şubat 1995, s. 46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*

BERBER, Engin, Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Ankara 1997.

1919 Senesinde Münakid Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine aid Merkez-i Umumi Raporu, İstanbul 1335.

ÇAPA, Mesut, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Ankara 1989.

JAESCHKE, Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi, Ankara 1989.

KARPAT, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914), İstanbul 2003.

Kendi Kaleminden Cemil Zeki (Yoldaş) (Yay. Haz. Engin Berber), İstanbul 1994.

MCCARTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün (Çev: Bilge Umar), İstanbul 1998.

SARISIR, Serdar, Demografik Oyun Sürgün (1919-1923), İstanbul 2006.

TAÇALAN, Nurdoğan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul 1970.

Türk İstiklal Harbi, C. I, Ankara 1994.

Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumiyesi ne Takdim Edilen (1335-1338) dört senelik Rapor, İstanbul 1339.

YALAZAN, Talat, Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi, C. II, Ankara 1994.

Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz (Haz: Nejat Sefercioğlu), İstanbul 1978.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/2 Winter 2008*